

Kokonaiskustannusmalli ei lisää kustannuksia

■ Esa Ahonen

Tieteessä tapahtuu -lehden viime numeroissa on käyty keskustelua tutkimusbyrokratian vähentämisestä ja kokonaiskustannusmallin vaikutuksista (Wilhelmsson ja Björkroth, 3/2011, sekä Pelkonen ja Kolu, 6/2011). Kirjoituksessa esitetyistä tavoitteista on helppo olla yhtä mieltä: kaikkien osapuolten tavoitteena tulisi olla se, että mahdollisimman suuri osa tutkimukseen käytettävistä varoista ja tutkijoiden työajasta olisi käytettävissä itse tutkimustyöhön.

Tutkimuspalvelut tulisi mitoittaa tukemaan tutkijayhteisön näkökulmasta parasta mahdollista hakemus- ja raportointiprosessia. Talous- ja muiden palvelujen tulee toimia virtaviivaisesti siten, että välttämättömät asiat hoidetaan oikein ja tehokkaasti.

Erityisen tärkeänä pidän myös Wilhelmssonin ja Björkrothin esille nostamaa luottamusperiaatetta. Järjestelmät tulisi rakentaa siitä oletusarvosta lähtien, että osapuolet toimivat oikein eikä siitä, että kaikki osapuolet pyrkivät huijaamaan toisiaan. Toimintaa tulee toki monitoroida, mutta perusoletus sovittujen pelisääntöjen mukaan toimimisesta muuttuu vasta, jos luottamus rikotaan. Selkeät järjestelmät ja niiden sertifiointi ovat omiaan vahvistamaan luottamuksen ilmapiiriä.

Keskityn kommentoissani kokonaiskustannusmallin periaatteiden selvittämiseen. Oikein ja kattavasti toteutettuna kokonaiskustannusmalli olisi oivallinen työkalu yksinkertaistamaan ja selkiyttämään tutkimusrahoitusta, samalla kun saisimme käyttöömmme aiempaa tarkempaa tietoa tutkimuksen todellisista kokonaiskustannuksista. Kokonaiskustannusmalli ei lisää tutkimuksen kustannuksia ja luopuminen kokonaiskustannusajattelusta veisi asioita taaksepäin.

Ensimmäinen teesini on, että kustannuslaskenta edellyttää tutkimustyön kustannusten kohdentamista riittävällä tarkkuudella. Kokonaiskustannusmallin käyttöönotto on aiheut-

tanut tutkijakunnassa turhautumista koska on tulkittu, että nimenomaan tämän mallin käyttö edellyttää tutkijan toteutuneen työajan yksityiskohtaista raportointia. Kohtuullisella tarkkuudella toteutettu kustannusten allokointi tutkijan tekemille hankkeille palvelee kuitenkin kustannuslaskentaa täysin riippumatta siitä, onko kyseessä kokonaiskustannus- tai lisäkustannusmalli vai joku muu malli. Koska tutkimustyön kustannukset muodostuvat useimmiten pääosin työ kustannuksista, on turha edes puhua kustannuslaskennasta, ellei työajan kustannuksia voida tai haluta kohdentaa oikein. Kokonaiskustannusmalliakaan toteutettaessa ei raportoinnin parhaiden käytäntöjen mukaan tarvitsisi edellyttää jokaiselta työntekijältä työajan yksityiskohtaista rekisteröintiä. Olennaista on, että tutkijan työpanos – eli tutkimuksen kustannukset – pystytään kohdentamaan riittävällä tarkkuudella eri hankkeille. Rahoittaja pystyy tällöin seuraamaan, ettei kenenkään tutkijan aikaa ole raportoitu useampaan kertaan ja voi keskittyä arvioimaan hankkeen tuloksia. Kokonaiskustannusmallissa ei ole kyse siitä, että haluttaisiin kontrollimeilessä valvoa työaikaa sinänsä, koska olennaista arvioinnissa ovat tulokset, eivät työtunnit.

Tutkimuksen kustannusten kohdentamiseen riittävällä tarkkuudella on olemassa useita menetelmiä, joista tulee valita parhaiden käytäntöjen mukaiset kullekin henkilöryhmälle ilman, että järjestelmä tarpeettomasti monimutkaistuu. Valtiovallan päätöksiin perustuen tutkimuksen rahoittajat Suomessa edellyttävät käytettäväksi työajan kohdentamisessa kattavasti menettelyjä, jotka ovat liian raskaita suhteessa saavutettavaan hyötyyn. Samantyyppistä työtä jatkuvasti tekevien tutkijoiden kohdalla voidaan kustannuslaskennan tietotarpeet täyttää nykyistä kevyemmällä, esimerkiksi työsuunnitelmaan perustuvilla ratkaisuilla, joita päi-

vitetään vain tilanteen muuttuessa. Jatkuvasti moniin eri hankkeisiin osallistuvien kohdalla tilanne on toinen, eikä esimerkiksi vuotuisella otostutkimuksella voida tällaisissa tapauksissa kohdistaa kustannuksia oikein. Kukapa meistä haluaisi maksaa esimerkiksi lakiasiantaimiston laskun, joka perustuisi laskuttajan henkilöstön keskimääräiseen vuotuiseseen ajankäyttöön?

Yleinen harhakäsitys on, että kokonaiskustannusmalli lisää kustannuksia. Toinen teesini on, että todellisuudessa kokonaiskustannukset eivät riipu siitä, millaisen kustannuslaskentamallin mukaisesti ne lasketaan. Toiminnan pysyessä samana yliopisto maksaa samat laskut riippumatta kustannusten laskentamallista. *Lisäkustannusmallissa* yliopistojen välilliset kustannukset on perinteisesti katettu valtion myöntämällä perusrahoituksella, useimmiten ”päältä pois” periaatteella. Esimerkiksi yhteisrahoitteinen toiminta on tällaisessa tapauksessa maksanut vain erilliskustannuksensa ja mahdollisesti pienen yleiskustannuslisän yhteisten kustannusten kattamiseksi. Tutkijalle suuri osa välillisistä kustannuksista on siis ollut näkymättömissä, mutta se ei tarkoita sitä, etteivätkö ne kustannukset olisi yhtä todellisia kuin lisäkustannusmallin mukaan korvattavat välittömät kustannuksetkin.

Ulkoa tuleva rahoitus on usein jäänyt pääosin projektille, joka voi kuvitella olevansa halpa ja jopa tuottavansa ylijäämää, kun huomattava osa kustannuksista on näkymättömissä. Yliopiston hankkeet tarvitsevat kuitenkin ympärilleen palvelut ja muun infrastruktuurin, joita ilman tutkijankaan työ ei suju. Kokonaiskustannusmalli tuo myös hallinnon ja palvelujen kustannukset läpinäkyviksi ja kriittisen tarkastelun kohteeksi.

Kokonaiskustannusmallissa lähdetään siitä, että jokainen sisäinen ja ulkoinen toiminto tai hanke vastaa aiheuttamistaan kokonaiskustannuksista, mukaan lukien välilliset kustannukset. Kukin rahoittaja puolestaan ottaa vastatakseen tietyn prosenttiosuuden kokonaiskustannuksista. Hankkeiden budjetit ovat siis kokonaiskustannusmallin mukaisesti laskettuna suuremmat kuin lisäkustannusmallissa. Esimerkiksi Suomen Akatemian kohdalla tämä tarkoittaa sitä, että rahoit-

tusprosentin tulisi olla vastaavasti alempi, jotta sama määrä rahoitusta riittäisi suunnilleen yhtä moneen hankkeeseen kuin aikaisemmin ja että hanke saa edelleen euroina samantasoisien rahoituksen kuin aikaisemmallakin mallilla.

Mistä hankkeen muu rahoitus sitten tulee, jos esimerkiksi Suomen Akatemian rahoitusprosentti alenee? Jos jokainen hanke yliopistossa kattaa osuutensa hallintopalvelujen kustannuksista, jotka aikaisemmin otettiin perusrahoituksesta päältä pois, perusrahoitusta riittää jaettavaksi yksiköille myös omarahoitusosuuksiin. Omarahoitusosuus voidaan myös kattaa yliopiston perusrahoituksella vakituisesti työskentelevän henkilön, esimerkiksi professorin hankkeeseen käyttämällä työpanoksella tohtoriopiskelijan ohjaamiseksi tai hankkeen tutkimuksen tekemiseksi.

Esimerkiksi Aalto-yliopistossa on päätetty, että hyväksyessään yhteisrahoitteisen hankeesityksen laitos sitoutuu myös kattamaan hankkeen omarahoitusosuuden yliopistolta saamallaan perusrahoituksella, joka näkyy yksiselitteisesti projektin tulona. Tutkijan ei silloin itse tarvitse käyttää aikaansa ja energiaansa omakustannusosuudesta murehtimiseen, vaan hän voi käyttää energiansa tutkimustyöhön. Tutkijan ja tutkimusryhmän näkökulmasta projektien tuotot ja kulut ovat aina tasapainossa, toisaalta organisaatiossa säilyy realistinen kokonaiskuva siitä mitä tutkimus kokonaisuudessaan maksaa. Henkilösivukustannus- ja yleiskustannustuotot hankkeista ohjataan oikeassa suhteessa sille yksikölle (tutkijaryhmä/laitos/korkeakoulu/yliopisto), joka maksaa vastaavat kustannukset. Rahoittaja puolestaan voi olla varma, että yliopisto kattaa aina läpinäkyvällä menettelyllä hankkeen omarahoitusosuuden ja edellytykset hankkeen toteuttamiseen sovitulla tavalla on varmistettu.

Eri rahoittajat ovat valitettavasti käyttäneet rahoitusta myöntäessään erilaisia malleja ja jokaisella on omia erityisvaatimuksiaan raportoinnin suhteen. Kolmas teesini onkin, että elämä muuttuisi kaikille yksinkertaisemmaksi ja tehokkaammaksi, jos käytännöt yhdenmukaistettaisiin. Kokonaiskustannusmallin periaatteet ovat mielestäni paras pohja yhdenmukaiselle

käytännölle. Kun rahoitus voi koostua useiden toimijoiden rahoituksesta, kokonaiskustannukset laskettaisiin mahdollisimman oikein yhdellä tavalla ja kukin rahoittaja maksaa näistä kuluista oman rahoituspäätöksensä mukaisen osuuden. Raportointi yksinkertaistuisi ja tarkastustoimintakin voisi tällöin kohdistua kokonaisuuteen ja kustannusten laskentaperiaatteisiin, eikä jokaisen rahoittajan omaan rahoitusosuuteen ja siellä oleviin erityisehtoihin. Tämän luulisi olevan nopeasti toteutettavissa. Kaikkia helpottava toiminnan tehostaminen kiinnostanee näinä aikoina myös valtiovarainministeriötä ja muita päättäjiä, koska se vapauttaisi voimavaroja turhasta hallinnoinnista tutkimustyöhön.

Kun välillisten kustannusten osuus vaikuttaa kovin suurelta, on syytä huomata, että kaikki kustannukset (esim. puhelinlaskut, kynät, osuus osastosihteerin palkkakuluista, tila- ja siivouskulut) voitaisiin teoriassa kohdentaa suorina, välittöminä kustannuksina, mutta tästäpä vasta lisätyötä aiheutuisikin! Kärjistäen voikin todeta, että jos laskentatoimi on tehtäviensä tasalla, suuri yleiskustannusprosentti merkitsee parhaimmillaan sitä, että suuri osa kuluista on pystytty veloittamaan ilman yksityiskohtaista laskukohtaista byrokratiaa.

Korkea yleiskustannusprosentti ei siis sinänsä tarkoita tehotonta toimintaa. Toki voi olla niin, että suuriin yleiskustannuksiin on helpompi upottaa tehotoman toiminnan kustannuksia, joten tietoisuus yleiskustannusten sisällöstä ja sitä koskeva läpinäkyvyys on olennainen osa luottamuksen säilymistä. Kannattaisikin ehkä harkita yleiskustannusosuuden jakamista muutamaa pienempään osaan (esim. tilakustannukset erikseen), jotta malli olisi informatiivisempi.

Pelkosen ja Kolun artikkelissa todettiin yliopistojen tutkimuksen kokonaiskustannuksiksi 1,085 mrd. euroa vuonna 2009. KOTA-tietokannan mukaan yliopistojen tutkimuksen kustannukset vuonna 2009 olivat 1,356 mrd euroa, mikä viittaa erilaisiin tulkintoihin tai määrittelyihin. Kustannusten kasvu ja niiden syyt edellyttäisivät mielestäni tarkempaa analyysiä. Minusta on kuitenkin luonnollista, että laadukain tutkimus, jota Suomen Akatemian

rahoittama tutkimus eittämättä edustaa, on alan keskikustannuksia kalliimpaa riippumatta laskentamallista.

Yliopistojen laskentamalleissa on varmasti vielä kehittämisen varaa, mutta rahoittajat ja tilintarkastajat ovat käyneet läpi yleiskustannusten laskentaperusteita varsin tarkasti. Mallit on rakennettu niin, että tutkimusten kustannuksissa ei saa olla mukana muiden toimintojen kustannuksia eikä mitään kustannuksia laskea päällekkäin kahteen kertaan. Tärkeää olisi, että kaikki yliopistot ja muut toimijat laskisivat kustannuksensa mahdollisimman tarkasti yhteisten periaatteiden mukaisesti, jolloin erot heijastaisivat selkeämmin joko laatu- tai tehokkuuseroja. Suomen Akatemian asettama STREAM-työryhmä ja aiemmin valtionvarainministeriön asettama kokonaiskustannusmallityöryhmä ovat antaneet suosituksia laskentaperiaatteista, jotka eivät itse asiassa olennaisesti poikkea normaaleista yksityissektorin laskentatoimen periaatteista.

Oikein laskettu kokonaiskustannus kertoo, paljonko jokin toiminta tai hanke todella maksaa. Käsitys, että tutkimus tulisi kokonaiskustannuksilla mitaten kalliimmaksi on ajatusvirhe – samat kustannukset on muissa malleissa vain veloitettu eri tavalla. Tutkimuksen kokonaiskustannusten hahmottaminen antaa strategisista linjauksista vastaaville mahdollisuuden pohtia aidosti, mihin yliopiston voimavarat halutaan kohdistaa lyhyellä ja pitkällä aikavälillä. Tutkimusalojen ja -kohteiden valinta ja niiden rahoittaminen on lopulta yliopiston keskeisin strateginen kysymys. Tutkimuksessa on kysymys riskinotosta, ja parhaat tutkimustulokset ovat yleensä tulosta suuresta riskinotosta kohti tuntematonta.

Kirjoittaja on Aalto-yliopiston taloussuunnittelujohtaja ja toimi Suomen Akatemian asettaman kokonaiskustannusmallia pohtineen STREAM-työryhmän puheenjohtajana vuosina 2010–11.

STREAM-työryhmän raportti on luettavissa osoitteessa:
http://www.aka.fi/Tiedostot/Tiedostot/Julkaisut/STREAM_raportti.pdf